

Vefatının 75. Yılı Anısına,
Mehmet Âkif Ersoy

DİB
YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 927
İLMİ ESERLER - 144

Tashih
Altan ÇAP

Grafik & Tasarım
İsa YÜCEL

Baskı
Kalkan Matbaa San. ve Tic. Ltd. Şti.
0312 341 92 34

1. Baskı - 2013

Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı:
02.02.2012/14
26.04.2012/38

ISBN: 978-975-19-5644-6
2013-06-Y-0003-927
Sertifika No:12930

© T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı
İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No:147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 312 295 72 93 - 94
Faks: 0 312 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış
Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel: 0 312 295 71 53 - 295 71 56
Faks: 0 312 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

MEHMET ÂKİF'İN İSLAM TASAVVURU*

1. İslam Dünyasının Genel Durumu

Osmanlı Devleti'nin kan kaybettiği ve zayıfladığı bir dönemde imparatorluğu siyaseten kurtarabilecek veya en azından fazla dağılmadan mevcut durumunu sürdürebilecek değişik siyasi projeler ileri sürülmekteydi. Yusuf Akçura'nın "üç tarz-ı siyaset" olarak ortaya koyduğu ve tartışmaya açtığı bu üç kurtuluş reçetelerinden biri de İslamcılıktı. İşte bu İslamcılık tarz-ı siyasetini benimseyen ulema ve münevver kesim, Mehmet Âkif'in sermuharrirliğinde yayımlanan Sırat-ı Müstakim isimli derginin etrafında bir araya gelerek fikirlerini ifade ediyorlardı. Söz konusu dergi Mısır, Balkanlar, Kazan, Hindistan, Arabistan ve Kuzey Afrika gibi Müslümanların yoğunlukta yaşadıkları bölgelere kadar ulaşıyordu. Sırat-ı Müstakim kadrosu, tüm dünya Müslümanlarına yönelik bir siyasi şuur vermeye çalışırken aynı zamanda mevcut din anlayışının doğurduğu sıkıntılar ve dinin nasıl anlaşılmasıyla ilgili olarak bazı temel fikirler üzerinde yoğunlaşıyordu. İslam dünyasının değişik bölgelerinde yaşayan Müslümanların birliği, beraberliği, ilerlemeleri ve içinde buldukları olumsuz durumdan kurtulmaları için mücadele eden âlim ve mütefekkirlerle gönül bağı kurarak hem onları etkiliyor hem de onların düşüncelerine sayfalarını açıyordu. Bu derginin fikir dünyası içinde yer alan Abdurreşid İbrahim, Ataullah Bahaeddin, Fatih Kerimi, Musa Carullah, Cemaladdin Afgani, Muhammed Abduh, Abdulaziz Çaviş gibi isimler Âkif'in özellikle önem verdiği başlıca kişiler arasında yer alıyordu.

Mehmet Âkif'in 1912 yılının Ocak ve Ağustos ayları arasında Sırat-ı Müstakim dergisinde yayınladığı "Süleymaniye Kürsüsünde" isimli manzum eseri, onun dini düşüncesini anlamak için çok önemli

* Yrd. Doç. Dr. Ramazan YILDIRIM, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*.

ipuçları içermektedir. Âkif, bu şiirinde ümmet şuurunun en önemli tecelligâhlarından biri olan camiye merkeze almış, bu caminin kürsüsüne İslam dünyasını baştan sona gezerek önemli intibalar edinmiş Sibiryalı bir Müslüman olan Abdurreşid İbrahim'i oturtmuş ve onun dilinden İslam ümmetine önemli mesajlar aktarmıştır. Mehmet Âkif, İslam dininin 20. yüzyılda toplum tarafından nasıl algılandığını aktardıktan sonra mevcut dinî düşüncenin yüz yüze kalınan sorunların çözümünde yetersiz kaldığını dile getirmiştir. Ayrıca Âkif, bunu yaparken son ilahî din olan İslam ile bu dinin tarih içinde oluşmuş yorumlarının birbirinden farklı olduğunun bilincindedir.

İslam dünyasını baştan sona gezen Abdurreşid İbrahim'in izlenimlerine şiiriyle tercüman olan Mehmet Âkif, ümmetin o dönemdeki sosyal ve kültürel yapısını, din anlayışını tasvir eder: Ümmetin hâli yürekler acısıdır; kışla yok, kurum yok, medrese yok, mektep yoktur. Ne kılıç vardır ne de kalem. Zaten devletin resmi kurumları iflas etmiş durumdadır:

Birinin ömrü mülâzımlıkta geçerken öteki,
Daha mektepte iken tayy-ı merâtible ferîk!
Bir müşîrlik mi var? Allâhû veliyyü't-tevfîk!
Hele ilmiyye bayağıdan da aşağı bir turşu!
Bâb-ı Fetvâ denilen dâire ümmî koğuşu.
Anne karnından icâzetlidir, ecdâda çeker;
Yürüsün, bir de sarık al sana kâdiasker!¹

Mehmet Âkif'in konuştuğu seyyah, yakın bir geçmişin ilim ve irfan yurdu olan orta Asya coğrafyasını gezerken gördükleri karşısında şaşkına uğrar: Namaz ibadeti sadece fakirlere kalmış, zenginler de her şeyden elini eteğini çekmiş, zekât dâhil hiçbir ibadete yanaşmamaktadır. Türkistan, Buhara, Semerkand ve Taşkent'te yaşanan dinî hayatın durumu içler acısıdır. İbn Sinalar yetiştiren bu coğrafya artık ilimden uzaklaşarak kısırlaşmış, bir zamanların görkemli rasathanesine ev sahipliği yapan Semerkand'da halk, tamamen hurafelerin içine dalmış, ay tutulmasını bile şeytana bağlayıp bu şeytanı kovmak için dümbelek çalmaktadır. Ho-

1 Mehmet Âkif, *Safahat*, "Süleymaniye Kürsüsünde" Haz. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 148.

caların da sahip oldukları din anlayışıyla halkı aydınlatmaları ve onlara önderlik yapmaları mümkün değildir. Çünkü;

Milletin hayrı için her ne düşünsen: Bid'at:
Şer'i tagyir ile terzil ise -hâşâ- sünnet!
Ne Hudâdan sıkılırlar, ne de Peygamberden.
Bu ilimsiz hocalardan, bu beyinsizlerden,
Çekecek memleketin hâli ne olmaz, düşünün!²

İslam'ı insanlara en güzel şekilde anlatmakla sorumlu olan hocaların durumunu bu şekilde mısralara döken Mehmet Âkif, kaleme aldığı bir makalesinde de Müslümanların din adına yaptıkları bazı davranışların dine karşı işlenmiş bir cinayet olduğunu sert bir şekilde ifade eder: "Artık Müslümanların dinlerine ettikleri cinayetler elverdi. Dine akıl ve düşünce açısından baksınlar da anlasınlar ki birçokları dinin icaplarına göre hareket ettiğini sanmakla beraber sırf kendi heveslerinin ve batıl düşüncelerinin peşinde koşuyor..."³

Birçok medrese olmasına rağmen buralarda verilen derslerin ne bu dünyaya ne de ahirete faydası vardır. Hafız'ın Divanı fetva kitabı gibi okunmakta ve topluma "gönül incitme de keyfin neyi isterse yap" anlayışı egemen olmuştur. Tüm İslam coğrafyasında din bir görenekten başka bir anlam ifade etmemektedir. Milyonlarca Müslüman bu durumlarını "böyle gördük dedemizden" diyerek meşrulaştırmaktadır. Oysaki "böyle gördük dedemizden" sözü dinen merduttur. Eğer Müslümanlar Kur'an-ı Kerim'i gereği gibi okuyarak anlasalardı bu izmihlalin içine düşmezlerdi:

Yoksa, bir maksad aranmaz mı bu âyetlerde?
Lâfzı muhkem yalnız, anlaşılan, Kur'an'ın:
Çünkü kaydında değil, hiçbirimiz ma'nânın:
Ya açar Nazm-ı Celil'in, bakarız yapırağına;
Yâhud üfler geçeriz bir ölünün toprağına.
İnmemiştir hele Kur'an, bunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okunmak ne de fal bakmak için!⁴

2 *Safahat*, "Süleymaniye Kürsüsünde", s. 154.

3 Mehmet Âkif, *Düzyazılar (Makaleler-Tefsirler-Vaazlar)*, Haz. A. Vahap Akbaş, Beyan Yayınları, İstanbul 2010, s. 68.

4 *Safahat*, "Süleymaniye Kürsüsünde", s. 156.

2. İslam'ı Asrın İdrakine Söyletmek

Mehmet Âkif'in şiiri sıradan bir şiir değildir. Onun şiiri felsefi, dini ve kelamî sohbetleri de içerir. Sezai Karakoç'un veciz ifadesiyle Mehmet Âkif, "hayatı şiire ve şiiri hayata sokmuş şair"dir.⁵ Yaşamış olduğu hayatın gerçeklerini, acılarını, toplumun yaşamış olduğu sıkıntıları ve İslam dünyasında yaygın olan yanlış din telakkilerini şiirine konu ederek şiirini hayatın bir tercümanı hâline getirmiştir. Bir fikir ve dava adamı olarak o, ışığını İslam'dan alarak Müslüman toplumun içine düştüğü ahlaki, içtimai ve iktisadi çöküntüyü anlaşılır bir şekilde gözler önüne serer ve bunlara yönelik çözümler peşinde koşar. Mehmet Âkif'in tüm bu hastalıklara önerdiği çözüm o dönem İslamcı aydın ve ulemanın dile getirdiği asr-ı saadete dönüşten başka bir şey değildi: "Cemiyetin temeli olan ilkelere sıkı sıkıya sarılmak, yeni ve taze bir ruhla, İslam'ı çağın teknik ve maddi güçleriyle de donandıktan sonra içimizde ve dışımızda ihya etmektir."⁶ Bunun için de o, yaşadığımız çağın farkına varmamızı o çağın temel özelliklerini kavrayarak çözüm bulmamız için, doğrudan doğruya Kur'an-ı Kerim'i temel alıp yeni yorumlar yapmamızı önerir:

Doğrudan doğruya Kur'andan alıp ilhamı,
Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı.⁷

İslam'ın yaşadığımız çağda yankı bulmasının yolu da yeni yorumlar olarak ifade edilen içtihatdır. Ama ona göre dönemin medreseleri bu icthadı gerçekleştirecek bir donanımdan yoksundur. Medreseler artık eskiden olduğu gibi bu icthadı yapacak olan ilim ve fikir adamlarını yetiştirmiyor. Çünkü;

Medresen var mı senin? Bence o çoktan yürüdü.
Hadi göster bakayım şimdi de İbnü'r-Rüşd'ü?
İbn Sina niye yok? Nerde Gazalî görelim?
Hani Seyyid gibi, Razi gibi üç beş alim?
En büyük fazılınız: bunların asarından,

5 Sezai Karakoç, *Mehmet Âkif*, Yağmur Yayınevi, İstanbul 1968, s. 39.

6 *A.g.e.*, s. 40.

7 *Safahat*, "Âsım", s. 403.

Belki on şerhe bakıp, bir kuru mâna çıkararak.⁸

Mehmet Âkif'e göre İslam'ın tarih içerisinde oluşmuş yorumlarıyla bugünü yaşamak mümkün değildir:

Yedi yüz yıllık eserlerle bu dinin hâlâ,
İhtiyacatını kâbil mi telafi? Asla.⁹

Müslümanlar arasında yaygın olan ve dinin birer yorumundan ibaret bulunan bu "Yedi yüz yıllık eserler" telif edildikleri dönemin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kaleme alınmışlardır. Bunları oldukları gibi günümüze aktarmak günümüzün sorunlarını çözmez. Toplumda sahih bir din anlayışının yerleşmesi için ictihat edilmesi gerekir. Ona göre ictihat kapısı kıyamete kadar açıktır ama bunu yapacak kişilerde bazı şartlar aranmalıdır. Ehil olmayan insanların ictihat yapmaya kalkışmasını doğru bulmayan Mehmet Âkif;

"Kilitlidir kapı "ümme duhat" için amma,
Kıyam-ı haşre kadar ictihat eder ulemâ"¹⁰

diyerek ictihat kapısının kıyamete kadar açık olduğunu belirtir ve bu ictihadı yapacak olan kimsede bulunması gereken bazı şartları da şöyle tayin eder:

Kitabî, Sünnet'i, İcma'ı sağlam anlayacak
Hilafî yoklayacak, ihtiyacı kollayacak.¹¹

Eğer hem dini hem de içinde yaşadığı çağı iyi bilen irfan sahibi müçtehitler eliyle Müslüman toplumun yüz yüze kaldığı sorunlara bir çözüm getirilmezse tüm insanlık için bir kurtuluş vesilesi olan İslam'ın ruhu incinir. İslam dini, yeryüzü ayakta durdukça insanlığa ışık saçmalı ve onları aydınlatmalıdır. Çünkü bu din;

Ölüler dini değil, sen de bilirsin ki bu din
Diri doğmuş, duracak dipdiri, durdukça zemin.¹²

8 *Safahat*, "Asım", s. 403.

9 *A.g.e.*, s. 403.

10 *Safahat*, "Fatih Kürsüsünde", s. 251.

11 *A.g.e.*, s. 251.

12 *Safahat*, "Asım", s. 404.

3. Müslümanların Birliği İçin Mücadele

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde imparatorluk coğrafyasını dış tehditlerden ve iç karışıklıklardan korumak amacıyla çeşitli fikir akımları dönemin aydınları tarafından tartışılmıştır. İslam birliği düşüncesi, bu fikir akımları içinde en güçlü olanıydı ve Osmanlı Devleti tarafından da resmen desteklenmekteydi. İşte İslam birliği düşüncesini hararetle savunan fikir ve ilim adamlarından meydana gelen bir ekip tarafından yayımlanan Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad isimli mecmuaların başmuharrirliğini Mehmet Âkif yapmıştır. Mehmet Âkif, bu mecmualarda kaleme aldığı yazılarında İslam birliği düşüncesini savunan yazılar yazmakla birlikte İstanbul dışından bu düşünceye destek mahiyeti taşıyan yazıları da tercüme ederek okuyucuyla buluşturuyordu. O, özellikle de Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, Azmzade Refik, Ferid Vecdi, Abdulaziz Çaviş, Said Halim Paşa gibi ilim ve fikir adamlarının yazılarına yer veriyordu. Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh'un Mehmet Âkif'in düşünce dünyasında çok farklı bir önemi vardı. Çünkü Mehmet Âkif'e göre hem Cemaleddin Afgani hem de Muhammed Abduh İslam birliği düşüncesine gönül veren insanlardır. Sırat-ı Müstakim isimli mecmuada "Cemaleddin Afgani"¹³ ismiyle kaleme aldığı bir makalesinde; doğunun yetiştirdiği yaratılışların en yükseği olmasa bile en yükseklerinden biri olduğundan şüphe yoktur diyerek onu takdir eder. Mehmet Âkif, aynı makalesinde Şinasi'nin nasıl ki Namık Kemal'i yetiştirmişse, Cemaleddin Afgani'nin de Mısır müftüsü Muhammed Abduh gibi bir şahsiyeti yetiştirdiğini dile getirerek şöyle demektedir: "Evet, Şinasi millete en büyük hizmetini Namık Kemal'i yetiştirmek suretiyle yerine getirdiği gibi, Cemaleddin de İslam âlemine en kıymetli bir yadigar olarak merhum Müftü'yü bırakmıştır. Şeyh Muhammed Abduh'un ölmüş yüreklere cesaret ruhu üfleyen açık anlatımının büyüsü, o coşkun irfanı hangi kaynaktan alıyordu? Şüphesiz büyük üstadı Cemaleddin'in fikirlerinden."¹⁴

13 Sırat-ı Müstakim, 13 Mayıs 1326, cilt: 4, aded: 90.

14 Mehmet Âkif, *Düzyazılar (Makaleler-Tefsirler-Vaazlar)*, s. 37-38.

Mehmet Âkif'in Cemalleddin Afgani hakkında kaleme aldığı bu makalesi geniş bir yankı uyandırır ve bazı tartışmaları da beraberinde getirir. Yapılan eleştiriler karşısında geri adım atmayarak "Hasbihal"¹⁵ başlığıyla kaleme aldığı makalesinde aynı görüşlerini tekrarlayan Âkif, birilerini görüş ve düşüncelerinden ötürü tekfir etmenin, dinsiz ilan etmenin yanlışlığı üzerinde durarak bu konudaki temel bir kuralı hatırlatır: "Bir şeyi küfür saymak başka, küfrü gerektiren yine başkayken; yüzde doksan dokuz ihtimalle doğrudan doğruya kâfir sayılması gereken bir adamı yüzde bir ihtimalle kurtarmak üzerimize farzken biz tam tersine binde bir zayıf ihtimalle yakaladığımızı dinsiz yapıp çıkıyoruz, gerideki dokuz yüz doksan dokuz iman ihtimalini göz önünde bile bulundurmuyoruz!"¹⁶

Tekfir konusundaki düşüncesini bu netlikte ortaya koyan Mehmet Âkif, İslam dünyasının her tarafında tekfir edilen ve dinsiz olduğu iddia edilen insanlardan birçoğunun hayatlarını Müslümanlığa ve Müslümanları savunmaya adanmış olan ümmetin büyükleri ve milletin fedakârları olduğunu da üzülenek belirtmektedir: "İşte bugün bir Cemaleddin'i, bir Muhammed Abduh'u yok! İslam dünyası gerçekten kimsesiz, cidden garib... Biz bu gibi ümmet büyüklerini rahmetle, saygıyla anmalıyız ki geriden gelenler aramızda bir güzel hatıra bırakabilmek ümidinden mahrum kalarak savaşmaktan vazgeçmesinler."¹⁷ Aynı makalesinde Muhammed Abduh'un mücadelesinden de bahseden Âkif, bazı kesimlerin onun hakkındaki "Şeyh'in (M. Abduh) zühdü ilmi ölçüsünde değildi" şeklindeki eleştirilerine "Olabilir. Ancak acaba merhum bütün hayatını itikâfla, nafil ibadetle geçirseydi İslam âlemi için daha mı yararlı olacaktı? Mösyö Hanutov (Hanotaux)'a karşı çıkıp da Magrib'teki milyonlarca Müslümanın haklarını savunmak öyle zannederim ki asırlarca nafil ibadetler yapmaktan daha sevaptır."¹⁸ şeklinde cevap verir.

15 Sırat-ı Müstakim, 20 Mayıs 1326, c. 4, a. 91.

16 Mehmet Âkif, *Düzyazılar (Makaleler-Tefsirler-Vaazlar)*, s. 159.

17 *A.g.e.*, s. 161.

18 *A.g.e.*, s. 161.

Mehmet Âkif, Müslümanların birliği, beraberliği ve dirliği için makaleleriyle, şiirleriyle ve mev'izeleriyle mücadele verirken Müslümanlar arasına sokulan ırkçılık ve tefrika belasını şiddetle eleştiriyor ve vahdet içinde yaşayanların hiçbir güç tarafından sindirilemeyeceğini şöyle haykırıyordu:

Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez;
Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez.¹⁹

Mehmet Âkif'in yaşadığı dönemlerde İslam coğrafyasının birer parçası olan Fas, Tunus ve Cezayir işgal edilmiş, İran ise taksim planlarına maruz kalmıştır. Tüm bunlar ona göre tabii olarak gerçekleşmiştir. Çünkü meydan koşanıdır ve Allah yaşamak hakkını kuvvetliye vermiştir. Bunun içindir ki Avrupa, fırka belasına zebun olmuş, birbirine düşerek kuvvetini yitirmiş Müslüman toplumunu üç lokma halinde yutmaktadır. Teessürle bu gidişata şahitlik eden Mehmet Âkif, acı çeken ve ızdırap içinde inleyen bir ruh haliyle Müslümanları uyarmaktan geri durmaz:

Ey cemaat, yeter Allah için olsun, uyanın...
Sesi pek müdhiş öter sonra kulaklarda çanın!
Arzı oynattı yerinden yıkılırken İran...
Belki bir kıl bile ürpermedi sizden, bu ne kan!
Hiç sıkılmaz mısınız Hazret-i Peygamber'den.²⁰

4. Rızık ve Kazanç Sabit Kanunların Hükmüne Tabidir

Mehmet Âkif, Müslümanların içinde buldukları tembellik ve ataleti şiddetle eleştirir. Rızık ve kazanç elde etmenin Kur'anda belirtilen sayı ile mümkün olacağını belirtir. Bundan dolayı o, hem düz yazılarında hem de manzum eserlerinde bu konu üzerinde ısrarla durur. Mesela Necm suresinin 39. ayetinin mensur yorumunu "İnsan için ne bu dünyada ne öteki dünyada kendi mahsul-i sayından, kendi kazancından başka bir şey yok. İnsan ne ekerse onu biçiyor. Ekmeden biçmek olmuyor. İşte bu, fitratın bir kanu-

19 *Safahat*, "Süleymaniye Kürsüsünde", s. 166.

20 *Safahat*, "Süleymaniye Kürsüsünde", s. 167.

nu, Allah'ın bir kanunu hem de lisan-ı Kur'an ile tebliğ edilmiş bir kanundur.²¹ şeklinde yaparken manzum yorumunu da şöyle dile getirir:

Menzil-i maksûda varmazsın uyanmazsan eğer...

Var mı bak, yollarda hiç bidâr olanlardan eser?

...

"Leyse li'l-insâni illâ mâ seâ" derken Hudâ;

Anlamam hiç meskenetten sen ne beklersin daha?²²

Mehmet Âkif, "Sadi" mahlasıyla ve "Sa'y ve Amelin Nazar-ı İslam'daki Yeri"²³ başlığıyla kaleme aldığı bir makalesinde İslam kelâmının tartışmalı konuları arasında yer alan bazı hususları irdeleyerek bunlar hakkındaki düşünce ve yorumlarını dile getirmiştir. Âkif söz konusu makalesinde o dönemlerde bazı çevreler tarafından "dinlerin, insanları tembelleğe iterek miskinliğin en aşağısına düşürdüğü" şeklinde ileri sürülen iddianın İslamiyet açısından ne kadar tutarsız olduğunu dile getirir. Ona göre İslamiyet, insanları tembellikten kurtarmak, çalışma ve gayrete teşvik etmek için sağlam bir etkidir. Çünkü İslamiyet, baki hayat için çalışmaya ne kadar sevk ediyorsa aynı teşviki fani hayattan da esirgememiştir. Mehmet Âkif, hayatın sabit ve değişmez bazı kanunlarının olduğunu, bu kanunlara uymayanların ilahî fermana karşı çıktıklarını ve bu kanunları gözeterik gerektiği gibi hareket edenlerin ise emellerine erişeceklerini dile getirmiştir. Ona göre rızık ve kazanç da bu sabit kanunların hükmüne tabidir. Bu kanunları rehber edinenler rızıklanırlar, uymayanlar ise rızıktan mahrum kalırlar. Çünkü "dünya bir mücadele meydanıdır, burada saldıran, elleri kolları bağlı durana daima üstün gelir; galip mağlubu kendine esir eder. Bütün hayat haklarından mahrum bırakır, tabiat kanunu dünya işlerini ihmal edenleri sonunda mahv eder."²⁴ Mehmet Âkif, bu yorumuyla İslam kelâmı içinde tartışılan "kesb" teorisinden hareketle kulun bu dünyada bir fiili gerçekleştirmesinin bazı şartlarının olduğuna vurgu yaparak bu şartların başında gelen gayret

21 Mehmet Âkif, "İkinci Mev'iza", Sebilürreşad, 31 Kanun-i Sani, s. 390.

22 *Safahat*, Birinci Kitap, "Durmalıym" s. 22.

23 Sırat-ı Müstakim, 23 Teşrinievvel 1324, c. 1, a. 11.

24 Mehmet Âkif, *Düzyazılar (Makaleler-Tefsirler-Vaazlar)*, s. 62.

etmeyi ve hayatın kanununa uygun hareket etmeyi önermektedir. Şiirlerinde de bu düşünceyi dile getirir ve her türlü tembellek ve miskinliğin din perdesi altında meşrulaştırmanın bu dine büyük bir iftira ve maskaralık olduğunu açıkça söyler.

Mehmet Âkif'in bu konuda önemle üzerinde durduğu diğer bir husus da ibadet kavramına getirdiği tanımdır. İbadet kavramını Kur'an-ı Kerim'de kullanılan "salih amel" kavramıyla eş değer bir anlamda kullanarak anlamını ve içeriğini genişletir. Ona göre ibadet, hayat kanunlarına uygun düşen, insanlığın şanını yükselten, ruhu nefsanî eğilimlerden kurtaran her türlü harekettir. Ancak bu hareketlerin Allah rızasına uygun bir ibadet olabilmesi için bunların şeytani değil de rahmani bir maksatla yapılması gerekir. İbadet kavramının muhtevasını bu şekilde geniş tutan Mehmet Âkif'e göre İslamiyet, servet ve mal kazanmayı da ibadetlerin en faziletlisi olarak tanıtmıştır: "Fertlerin, ailelerin, toplumların, kısacası bütün insanlığın en gerekli ihtiyaçlarını sağlamak konusunda bu kadar etkili olan servet ve mal kazanma, insanı, Cenab-ı Hakk'ın şu şerefli varlıklar için tayin ettiği olgunluk gayesine erdirmek için en başta gelen bir kuvvet değil midir? İşte İslamiyet bunu ibadetlerin en faziletlisi olarak tanıtmıştır."²⁵

İslam kelamının temel meselelerinden biri olan rızık konusundaki yanlış düşünce ve yorumlara da karşı çıkan Mehmet Âkif, "Rızık ezelde paylaştırılmıştır. Bundan dolayı çalışmanın zerre kadar faydası yoktur." şeklinde ifade edilen düşüncenin de yanlış anlaşıldığını dile getirmektedir. Bu ana ilkeye iman ettiğini çünkü ne ilahî ilmin mahiyetini incelemeye cüretinin olduğunu ne de gayb âlemini araştırmaya kudretinin bulunduğunu belirten Âkif, Müslümanların yanlış anlama ve yorumlar sonucu ortaya çıkan bazı düşüncelere kapılmaması gerektiğini şöyle açıklar: "O hâlde bir yanlış anlama sonucu olarak beni çalışmaktan men edecek, doğru yoldan çevirecek bu gibi düşüncelere neden kapılayım? Hayır, hayır! İncelenirse açıkça görülür ki ak ve pak İslam dini, hayatın görülen ve hissedilen bir takım sabit kanunlarını açıklığa kavuşturmuştur. Rızıkın Cenab-ı Hak tarafından insanlar arasında çalış-

25 A.g.e., s. 62.

mayla doğru orantılı olmak üzere paylaştırılmış bulunması; kimin emeği çoksa nasibi de çok, kimin emeği azsa nasibi de o ölçüde az olması İslamiyet'in kararlarındandır.”²⁶

5. Kur'an-ı Kerim ne Mezarlıklarda Okunmak ne de Fal Bakmak İçin İnmiştir

Bir Kur'an şairi olan Mehmet Akif, eserlerinde sık sık Kur'an-ı Kerim'den alıntılar yaparak bunları açıklamaya çalışır. Kendi döneminin meselelerine ışık tutan ayetleri anlaşılır bir şekilde tercüme ederek bu ayetler hakkında tefsir kitaplarında verilen nazari bilgilerden uzak durmuştur. Mehmet Akif, hem Sebülürreşad dergisinde yazdığı yazılarda hem de "Safahat" isimli eserinde ele aldığı ayetleri gelişigüzel seçmemiştir. Bu ayetlerin her biri "Akif'in yaşadığı, acısını çektiği yıllara, devletin zayıfladığı, imparatorluğun parçalandığı bir devre ışık tutan; dayanmayı, direnmeyi, mücadelecili olmayı öğütleyen; ümide sevk eden; birliğe beraberliğe çağıran; ayrılığı, çekişmeyi kötileyen pasajlardır.”²⁷ Kur'an-ı Kerim'den seçtiği bazı ayetleri şiirleri için serlevha olarak kullanan Mehmet Akif, bu ayetlerin manzum bir tefsirini yapar.²⁸ Kur'an ayetlerini çok canlı bir ifadeyle hayatın içine taşır ve hayatı onunla anlamlandırmaya çalışır.

Ayetleri şiir diliyle tercüme eden ve yorumlayan Mehmet Akif, 20. yüzyılın sonlarından itibaren İslam dünyasında başlayan ve "ictimai tefsir" olarak isimlendirilen bir yorum tarzını benimse-

26 Mehmet Akif, *Düzyazılar (Makaleler-Tefsirler-Vaazlar)*, s. 65.

27 Dücane Cündioğlu, *Mehmet Akif'in Kur'an Tercümeleri*, Kaknüs Yay., İstanbul-2005, s. 20.

28 Mesela Âl-i İmran suresinin 102. ayetinin mealini "Ey Müslümanlar, Allah'tan nasıl korkmak lazımsa öylece korkunuz." şeklinde yapan ve bunu serlevha olarak kullanan Mehmet Akif, aşağıdaki dizelerle bu ayetin manzum bir tefsirini yapar:

"Ne irfandır veren ahlaka yükseklik, ne vicdandır
Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.
Yüreklere çekilmiş farz edilsin havfi Yezdan'ın...
Ne irfanın kalır tesiri kat'iyyen, ne vicdanın."

Safahat, "Hatıralar", s. 282.

miştir. Bunun için de şiirlerinin ana konularını Kur'an'dan seçerek ve içinde yaşadığı çağın özelliklerini göz önünde bulundurarak toplumsal meseleleri vahyin ışığı ve ilhamı aracılığıyla çözmeye çalışmıştır. O bunu yaparken âdeti ayetler o gün nazil oluyormuşçasına içinde yaşadığı vakiya uygun düşecek şekilde yorumda bulunur. Âkif, mevcut duruma uygun düşen ayetleri özenle seçerek bunların ışığında mesajlar vermeye çalışır. Mesela "O musibetten, o fitneden, o felaketten sakınınız ki, o bela, o felaket hiçbir zaman içinizden yalnız suçlu olanlara gelmez; belki umumunuza birden müstevli olur. Bir de gözlerinizi açınız, iyi biliniz ki Allah'ın ikabı şediddir, müdhistir."²⁹ ayetini yorumlarken bu ayette geçen fitne kavramını³⁰ kendi döneminin olaylarıyla ilişkilendirir ve vakiya uygun bir yorum yapar: "Yazıklar olsun ki kendilerinin pek sağlam Müslüman olduklarına kâil olan çoğumuz bu tehditlerden, bu ihtarlardan zerrece müteessir, hatta haberdar değil! Hayatlarını bizim ölümümüzde arayan yabancı milletlerle yabancı hükümetlerin aramıza serpiştirdiği nifak, fesat, kavmiyet, cinsiyet, ırk davalarının, hülasa vahdet-i milliyemizi perişan edecek her türlü esbab-ı izmihlal tohumlarını bir an evvel büyötmek, bir an evvel mahsul verecek devre-i kemaline getirmek için o kadar faaliyet gösteriyoruz ki..."³¹

Mehmet Âkif, Sırat-ı Müstakim dergisine gönderilen bir okuyucu mektubuna³² verdiği cevapta 1910 yıllarında başta İstanbul olmak üzere Osmanlı toplumunda yaygın olan bazı inanışların dinle ilgisinin olmadığını dile getirir. Okuyucu, gönderdiği mek-

29 Enfal suresi 25. ayet meali Mehmet Âkif'e aittir. Bkz. Cündioğlu, *Mehmet Âkif'in Kur'an Tercümeleri*, s. 76.

30 Mehmet Âkif'in Kur'anın aktüel hadiselerle irtibat kurması hakkında hazırlanan bir tebliğ metni için bakınız: Suat Mertoğlu, *"Mehmet Âkif ve İctimai Kur'an Tefsiri"*, Mehmet Âkif (Dönemi ve Çevresi), TYB Yay. Ankara 2008, s. 202.

31 Mehmet Âkif, *"Tefsir-i Şerif"*, Sebilürreşad, 20 Eylül 1328.

32 "Bir zamanlar memlekette kolera gibi, veba gibi yayılan bir hastalık gelince fedakârlık yapılarak parayla hafızlar tutulur ve memleketin etrafı devrettirilirdi. Bugün İstanbul'da, civar vilayetlerde koleradan epeyce can kaybedildiği rivayet ediliyorken hiç öyle bir girişimde bulunmak kimsenin aklına gelmiyor. Sırat-ı Müstakim, hükümete bu eski fakat dindarca usulü ihya etmesini tavsiyede bulunsa büyük bir hayır işlemiş olacak..." Bkz. *"Koleraya Dair"*, Sırat-ı Müstakim, 4 Teşrinisani 1326, c. 5, a. 115.

tubunda İstanbul ve çevresinde yaygın olan koleraya karşı hafızların tutulup Kur'anı okutulmasını istemektedir. Bu okuyucunun gönderdiği mektuba "Koleraya Dair" isimli bir yazıyla cevap veren Mehmet Akif okumakla, üflemeyle hastalığın tedavisine kalkışmanın sanıldığı gibi dindarca bir yöntem olmadığını ve İslam dininin böyle bir şeye asla müsaade etmediğini, çünkü Kur'an-ı Kerim'in hastalara ve ölümlere okumak için indirilmediğini, Kur'andaki şifanın da cahillerin anladığı gibi olmadığını belirtmiş ve bu konudaki genel düşüncesini manzum bir şekilde şöyle ifade etmiştir:

Ya açar nazm-ı celilin bakarız yaprağına,
Yahut üfler geçeriz bir ölünün toprağına,
İnmemiştir hele Kur'an, bunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okunmak ne de fal bakmak için³³

6. Yaşanan Müslümanlık: Kader ve Tevekkül

Mehmet Akif, kendi döneminde yaygın olan dinî yorumlardan, halka verilen dinle ilgili bilgilerin yanlış ve yetersiz olduğundan şikâyetçidir. Özellikle büyük camilerde imam ve müezzinler tarafından vaaz ve hutbelerde sıkça tekrarlanan yarısı Arapça yarısı Farsça olan tekerlemelerin cemaatin canını sıkıkmaktan ve uykusunu getirmekten başka bir işe yaramadığını söyler. Ona göre artık Müslümanların İsrailiyat üzere kurulu olan vaazlara ihtiyacı yoktur. Müslüman cemaate sosyoloji ilmi lazımdır. "Doğuda, batıda, kuzeyde, güneyde ne kadar Müslüman varsa zillet içinde, sefalet içinde, esaret içinde yaşadığını, sefil bir milletin elinde kalan dinin mümkün değil yükseltilemeyeceğini bilmeyen, anlamayan vaizi kürsüye yanaştırmamalı. Vaiz, milletin geçmişini, şimdiki durumunu bilmeli, cemaati geleceğe hazırlamalı."³⁴ Mehmet Akif, özellikle Ramazan aylarında cami kürsülerinin medrese ve mektep görmemiş ümmi hocalar tarafından işgal edildiğini, bunların anlatacağı dinin, o dönemdeki gençler arasında yaygın olan dinsizlik modasını artıracığını belirtir ve dönemin Fatih Medresesi müderrislerinden Halis Efendi'ye seslenerek şu temennide bulunur:

33 *Safahat*, "Süleymaniye Kürsüsünde", s. 156.

34 Mehmet Akif, *Düzyazılar (Makaleler-Tefsirler-Vaazlar)*, s. 174.

“Hocamız Halis Efendi hazretlerinden niyaz ederiz: Ya bu kürsülere Ramazanda birer adam çıkarsınlar ya da bu kendini bilmez bilgisizleri cemaatin başına bela etmesinler. Doğrusu bu herifleri dinledikçe gençlerdeki dinsizlik modasını hemen hemen mazur göreceğim geliyor! Eğer dinin ne olduğunu bunlardan öğrenseydim mutlaka İslamın en büyük düşmanı olurum.”³⁵

M. Âkif, hem şiirlerinde hem de düz yazılarında halkın yaşadığı dindarlık biçimini ya da “yaşayan Müslümanlık” şekil ve anlayışını eleştirir. Halkın yaşamakta olduğu bu Müslümanlığın İslam dininin gerçeğinden ve asr-ı saadet Müslümanlığından uzak olduğunu söyler. Aynı zamanda aydınlar da bu dini gerçek anlamıyla tanımamışlardır. Onlar halk arasında yaşamakta olan Müslümanlığı gerçek din zannederek onu eleştiriyorlar ve Müslümanlığın terakkiye mani olduğunu ileri sürüyorlar. Oysaki İslamiyeti gerçek hüviyetiyle anlamak için din tetkik edilecekse geriye yani İslamın ilk yıllarına gidilmesi gerekir. Çünkü yaşanan Müslümanlık dinin aslını temsil etmekten uzaklaşmıştır:

“Müslümanlık” denilen rûh-i İlahî, arasak,
 “Müslümânız” diyen insan yığınından ne uzak!
 Dini tedkik edeceksek, dönelim haydi geri;
 Alalım neşet-i İslamâ yakın bir devri.³⁶

İslam dininin gerçek hüviyetinin anlaşılması için bu dinin doğduğu ilk yıllara bakılması gerektiğini dile getiren M. Âkif, asr-ı saadet dönemini ve o dönemde hızla meydana gelen değişiklikleri çok canlı bir şekilde tasvir eder:

O ne dehşetli terakkî, o ne müdhiş sür'at!
 Öyle bir hârîka gösterdi mi insâniyyet?
 Devr-i fetrette kalan, hem de asırlarca kalan;
 Vahşetin, gılgizetin a'mâkına daldıkça dalan;
 Gömerek dipdiri evlâdını kum çöllerine,
 Bunda bir neşve duyan hiss-i nedâmet yerine!
 Önce dağdan getirip yonttuğu taş parçasını,

35 Mehmet Âkif, *Düzyazılar (Makaleler-Tefsirler-Vaazlar)*, s. 174.

36 *Sahafat*, “Süleymaniye Kürsüsünde”, s. 174.

Sonra hâlik tanıyan bir sürü vahşî yığıcı;
 Nasıl olmuş da, otuz yılda bin senelik
 Bir terakki ile dünyâya kesilmiş mâlik?
 Nasıl olmuş da o fâzıl medeniyyet, o kemâl,
 Böyle bir kavmin içinden doğuvermiş derhâl?³⁷

Mehmet Âkif'in İslam hakkındaki tasavvurunun merkezinde kader, tevekkül, hurafe gibi kavramların ayrı bir yeri ve önemi vardır. Yaşanan Müslümanlığın İslam kelamının kadim konularından olan bu hususlarla çok yakından bir ilişkisi bulunmaktadır. Müslümanların sahip oldukları Allah tasavvuru da onun ilgi alanındadır. Hatta bu konudaki tasvirleri ve eleştirileri çok cesurcadır. Birçok kişinin düşünüp de söyleyemediği, söylemek isteyip de ifadeye dökemediği gerçekleri çarpıcı ve anlaşılır bir üslupla dizelere dökmüştür. Ona göre kader konusunun yanlış bir şekilde anlaşılması, tembelliğin, miskinliğin, acziyetin tevekkül olarak değerlendirilmesi ve dinin hurafeler yumağı hâline getirilmesinin başlıca nedeni Müslüman halkın Allah hakkında sahip olduğu bu tasavvurdur. İslam ümmetinin konumunun diğer milletlere nazaran bir dilenci mevkiinde olmasının sebebi de budur. Bir zamanların ihtişamlı ve kuvvetli milletinin bu durumlara düşmesine kader demek asla doğru değildir:

Bugün yatıp duruyorsun ayaklar altında?
 "Kadermiş!" Öyle mi? Hâşâ, bu söz değil doğru:
 Belânı istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu!
 Taleb nasılsa, tabî'i, netice öyle çıkar.
 Meşiyetin sana zulmetmek ihtimâli mi var?
 "Çalış" dedikçe şerîat, çalışmadın, durdun,
 Onun hesabına birçok hurâfe uydurdun!
 Sonunda bir de "tevekkül" sokuşturup araya,
 Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!³⁸

Mehmet Âkif'in Fatih Kürsüsünde dinî algısını çok cesur bir şekilde tasvir ettiği "kadere boyun eğmiş", "mütevekkil" kişi üye-

37 *Sahafat*, "Süleymaniye Kürsüsünde", s. 174-175.

38 *Sahafat*, "Fatih Kürsüsünde", s. 239-240.

rinden verdiği mesajlar onun Allah tasavvuru, kader ve tevekkül gibi konular hakkındaki temel düşüncesini yansıtır. Ona göre Allah'ın kaderine boyun eğdiğini ve ona tevekkül ettiğini ileri süren kişi kendini kandırmakta ve tembelliğini, miskinliğini dinin bu kavramlarıyla örtmeye çalışmaktadır. Bu kişi sahip olduğu yanlış tevekkül ve kader anlayışından hareketle çalışmayı bırakmış ve oturduğu yerden emir vermeye başlamıştır. Yorulmak istememektedir. Yapması gereken işlerin tamamını Rabbine havale etmiştir. Nasıl olsa bu isteklerin yerine getirilmesi Allah'ın vazifesidir. Allah'ın hazinesi onun veznesidir. Yeter ki o masraflarını beyan etsin. Silahı kullanmayı, hudut beklemeyi, eksik levazımı tamamlamayı Allah'a havale etmiştir. Çünkü onun kumandası altındaki melekler ordusu, "mütevekkil kadercî" adına gidip düşmanla savaşacak ve küffarı yerle bir edecektir. Yapması gerekenleri yapmayan ve hiçbir sorumluluğunu yerine getirmeyen bu kişinin kim olduğuna Mehmet Âkif şu cevabı veriyor:

Ya sen nesin? Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!
 Biraz da saygı gerekir... Ne saygısızlık bu!
 Hudâ'yı kendine kul yaptı, kendi oldu Hudâ;
 Utanmadan da tevekkül diyor bu cür'ete... Ha?
 Yehûd Üzeyr'e, Nasârâ Mesih'e ibn'ul-lâh
 Demekle unsur-i tevhîd olur giderse tebâh;
 Senin bu kopkoyu, şirkin sığar mı îmâna?
 Tevekkül öyle tahakküm demek mi Yezdâna ?
 Kimin hesabına inmiş, düşünmüyor, Kur'an...
 Cenab-ı Hak çıkacak, sorsalar, muhâtab olan!
 Bütün evâmire îlân-ı harb eden şu sefih,
 Mükellefiyeti Allah'a eyliyor tevcih!³⁹

Mehmet Âkif yanlış bir kader ve tevekkül anlayışına sahip olan Müslümanı bu şekilde uyararak kader ve tevekkül hakkındaki düşüncesini kısaca şöyle açıklar. En küçük bir işte bile sebeplere sarılmadan, uğraşmadan, gayret sarf etmeden muvaffakiyet elde etmek mümkün değildir. Bunun için de ekilmeden biçilen hiçbir tarla yoktur. "Kader senin dediğin yolda şer'a bühtandır. Tevek-

39 *Safahat*, Fatih Kürsüsünde, s. 241.

külün, hele, hüsrân içinde hüsrândır.” Mehmet Âkif kaderi “şerâiti mevcûd olup da meydanda, zuhûra gelmesidir mümkinâtin a’yân-da” şeklinde tanımlayarak bunun iman edilmesi gereken bir inanç esası olduğunu belirtir. Kader hakkında niçin ve nasıl soruları sorulamaz, insan sadece kendi iradesiyle yaptıklarından sorumludur. Kaderin sırrının ne olduğunu sorgulamak insana düşmez. İnsanın görevi Allah neyi emrediyorsa ona itaat etmektir. Eğer böyle davranılmazsa dinin tüm emirleri heder olur. Zaten Hz. Peygamberin Müslümanları kader hakkında sorgulama yapmaktan men etmesi boşuna değildir.⁴⁰

SONUÇ

Mehmet Âkif, İslam düşüncesinin ilk teşekkül dönemlerinden itibaren Müslümanlar arasında tartışılan ve İslam'ın temel prensipleriyle ilgili olan kavramların tarih içinde uğradığı anlam değişiminin farkındadır. İslam, Kur'an, vahdet, tefrika, kader ve tevekkül gibi kavramları vahiy ekseninde anlayarak yorumlamaya çalışmıştır. Bu kavramlar hakkında Müslümanlar arasında yaygın olan yanlış yorumları acımasızca eleştirmekten geri durmamıştır. Mehmet Âkif'in söz konusu düşünceleri bugün hâlâ canlılığını korumaktadır. O sadece hissiyatıyla hareket eden bir şair değil aynı zamanda İslam'ın ana gayesini çok iyi anlamış ve ifade etmiş bir mütefekkidir. Onun İslam hakkındaki derin tefekkürünün ve engin tasavvurunun arka planında hayatının sonuna kadar Kur'an-ı Kerim'le hemhal olması yatmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in Türkçe mealini yapma gibi bir görev üstlenmesi ve bunun üzerinde yoğunlaşması onun İslam'ın doğru anlaşılmasına verdiği önemi gösterir.

40 *Safahat*, Fatih Kürsüsünde, s. 241-242.